

225.775

A magyar hünmondak

OSZK

P5. IX. 5.

98. V. 12.

Széchényi Könyvtár

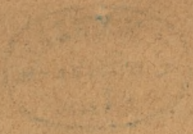
OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

225775

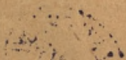

Riedl Frigyes

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A MAGYAR HÚNMONDÁK.

Régi magyar krónikáink, részben az Anonymus, de különösen Kézai, Marcus, a budai krónika és Thúróczi azon fejezetei, melyek a magyar nemzet őseinek, a húnoknak és különösen világhódító fejedelmöknek Attilának történetét tárgyalják, egyaránt lekötik a költő és a történetíró figyelmét. De míg a költő tépelődés nélkül gyönyörködik a monda föltárta színes képeken és képzeletében még tovább szövi a monda arany szálait, a historikus végig lapozgatván e titokzatos történetet legelőször is e kérdést fogja fölvetni: honnét került ez mind a magyar krónikába? A hősök, fejedelmek és daliák e fényes serege, a magyarok őse Magor, Bendeguz, Isten ostora Attila, a meggyilkolt Buda, a «nagy éj bujdosó csillaga»: Csaba, a veronai Detre, ki eleinte őserdejéből kitörő sebzett bika gyanánt mindent összegázol, míg később a vén róka bőrébe bújik, a csodaszép Mikolt, *pulcherrima Mikolth*, kinek karjában a világ ura gyönyörben és vérben megfullad; valóban a magyar nép képzeletéből valók-e vagy csak tudákos elme szüleményei?

Kérdezzük meg legrégibb történetíróinkat: azt fogják nekünk felelni: Mindez ősi hagyományon alapuló történelmi igazság. *)

Kérdezzük meg Toldyt és iskoláját: szerintök ez nem történelmi igazság, de igenis őseredetű monda, mely a húnoknál keletkezett és nemzedékről nemzedékre szállva, végre mint magyar monda maradt fenn.

*) Orosz még a múlt század közepén egész komolyan közli Bendeguz, Attila és Csaba beszédeit.

Forduljunk ellenben Hunfalvy Pálhoz, ki széleskörű tudományával elemezte e mondákat és védői ellen a modern kritika romboló apparátusát használta, kérdezzük meg és ő majd merő koholmánynak nevezi e mondákat: a húnok nem rokonai a magyaroknak, a magyar húnmonda pedig nem «honi termék», hanem a német hősmondától való átvétel.

Az első, régi nézet, mely komolyan veszi a krónikák hún történetét, ma a byzancezi írók jobb ismereténél fogva, már nem talál védőre; annál hevesebb a két utolsó párt harcza. A XVI. századbeli Oláh Miklóstól le egészen a húnmonda legújabb védőjéig Nagy Jánosig a krónikákban letett régi köztudatra az őseredeti hagyományra hivatkoznak. «Az ősi hagyományok tanúsága» ezek voltak az első szavak, melyekkel Toldy lelkesedéstől reszkető hangon egyetemi cursusát megnyitotta: «az ősi hagyomány» ez az echo, mely Szabó Károly polemikus írataiból főargumentum gyanánt visszahangzik.

Igazuk lehet-e egy egész nép egyetértő meggyőződésével szemben azoknak, kik e hagyományokat tudákos átvételnek tartják? Nem követik-e e rombolók épen ama eljárást, melytől legnagyobb államférfiünk, Deák annyira óvott; nem mondanak-e le önkényt arról, a mit ha csak idegen vesz el, vissza lehet szerezni, míg ekkép örökre veszendőbe megy?

A fölmerült kételkedés után, bizonyára érdemesnek fog föltünni e vita arra, hogy újra szemügyre vegyük irodalomtörténetünk legrégebb fejezetét, az úgy nevezett hún-magyar mondakört és megtekintsük minő fán termett ez Eris-alma? Ha a hagyomány fogalmát és valószínűségét elemezvén, előveszszük magokat a kérdéses krónikákat, mindenek előtt a legrégebbet, Kézait és összehasonlítjuk azon írókkal, kikre forrásként hivatkoznak, ha a világnézetökkel járó módszert és mintegy a középkori krónikaírók psychológiáját nyomozzuk — akkor tán megértjük hogyan keletkeztek e könyvmondák, honnan támadtak e képzelt alakok, kik irodalom történetünkben a magyar phantásia legrégebb fönmaradt termékei gyanánt szerepelnek.

I.

A ki azt mondja, hogy a magyar krónikák húnmondái hagyományon alapulnak, ezzel voltaképp azt állítja, hogy ese-

mények, melyek a IV. században történtek a XIII. században, tehát majdnem egy évezreden át a nép tudatában maradtak volt. Mert ha a krónikáinkban elbeszélte tények nagyobbára nem is történelmie, tehát későbbi mondaképzés eredményei lehetnének, a személyek valóban a húnokra mutatnak vissza, úgy hogy ama paraszt, ki a *Nemzeti krónika* szerzőjének a a húnok kivonulásáról, Attiláról, az ő és fivére haláláról regélt, oly dolgok emlékezetét tartotta fönn, melyek 800—1000 évvel előbb történtek.

Nézzünk szét: vajon van-e valóban ilyen hasonló, történelmi igazságou alapuló hagyomány más népeknél? Általán van-e ily hosszan fönmaradó történelmi hagyomány?

Ha a különböző népek mondáit tekintjük, az ellenkezőről győződhetünk meg. Igen szembeötlő például a történelmi hagyomány hiánya a cigányoknál; a nyelvtudomány biztos módszerével kimutatta, hogy e szerencsétlen, elzüllött vándor nép ind eredetű. A cigányok magok erről már mit sem tudnak, sőt oly származást tulajdonítanak magoknak, melyet a középkor vége felé Európában, tehát idegenektől hallottak: egyiptomiaknak vallják magokat. Ők tehát történelmök legfontosabb tényét egészen elfelejtették és egy hamis tudakos hypothesis fogadtak be nemzeti öntudatukba. Valószínűleg ha cigány irodalomtörténet-író támadt volna, a cigány irodalmat «ösi hagyományon alapuló» egyiptomi mondakörrel nyitotta volna meg.

E példára a hagyomány védője azt válaszolhatja: E különben sem igen hízelgő egybevetés nem mond semmit, hisz a cigány nép hányt-vetett paria nép, melynél százados hagyományt, nemzeti öntudatot nem lehet keresni, mert ez csak szakadatlan nemzeti életet élő népek sajátja.

De vajon ilyen nép volt-e a hún nép? Nem olvadtak-e bele kétszáz évig tartó európai hadjáratai alatt a legkülönbözőbb legyőzött idegen népek? Nem érintkezett-e a különféle, s többnyire magasabb civilizációval, ha már nem más módon legalább prédái által? És midőn Attila birodalma összezúzódott, nem züllött-e szét népe is, melynek mondái állítólag reánk szálltak?

Vegyünk azonban más állandó lakhelyű népet elő, melynél a nemzeti élet folytonossága meg volt: vegyük a világ leggeniálisabb népét a görögöt; vajon megőrizte-e a görög ha-

gyomány történeti fejlődésének legfontosabb eseményeit, hogy ők mint bevándorlók jöttek Görögországba, és hogy csupán hosszú harcok után lettek az ország lakói és urai? A görög hagyomány erről mit sem tud, sőt annyira kiveszett a görögöknél őstörténelmök tudata, hogy ők a valósággal merő ellentétben, mindig autochton népnek vallották magokat.

A római hagyomány szintén semmit sem őrizett meg abból, hogy a világhódítók ősei az Apennin félszigetre mint vándorok jöttek; a köztudat mindezt elfelejtette és a nép őslakónak gondolta magát.

És mit tud a német nép történelmének legdicsebb alakjáról cheruszki Arminről? Semmit és ha az ellenséges rómaiak történetírói nem tartják fönn emlékét még a neve is el volna felejtve.

Az oláhok legrégebb krónikáik és a hagyomány tanúsága szerint őslakóknak tartották magokat Erdélyben. Trajanmondájok is van egy erdélyi szorosról, melyet a rómaiak valóban Trajan szorosnak hittak. Az újkori történetírás mégis kimutatta, hogy meggyőződésök hamis; hogy az oláhok elebb a Dunán túl, Ruméliában laktak; csak később költöztek át a mai Romániába s innen a XII. század végén Erdélyben is letelepedtek. Mind ezekről az eseményekről az oláh hagyomány mit sem tud, sőt későbbi történetírói fictióinak hatása alatt állítólagos őseiről tud regélni és Trajant oláhnak tekinti.

Így van ez majdnem minden néppel; a mai spanyol parasztnak sejtelve sincs arról, hogy ősei elhagyták hófödte éjszaki hazájokat és mint kiéhezett farkas-csoport bebarangolták Európát, míg végre az Ibérek országában telepedtek le.

Szóval: századokra kiható történelmi hagyomány nem volt soha egy népnél sem, ha írott emlékek nem fixirozták a neveket és iskolázott férfiak nem érintkeztek a néppel. A népnek tudniillik nincs érzéke a történelmi vonatkoztatások iránt, de igen is nagy érdeklődéssel viseltetik a hagyomány elbeszélő része iránt. A történelmi neveket tehát elejti, az elbeszélést a többi mese-analogiára kigömbölyíti (például a hármas szám alkalmazása által) és valóságos mesét csinál abból, a mi 3—4 emberöltőn át történelmi hagyomány volt. Nem valószínű, hogy mind ezekkel szemben a magyar népnek kiváltságos hagyományai volnának őseiről, mely nem csak származá-

sukat, hanem részletes mondákat is megőrizett volna. A mit a görög és a római, a német és a spanyol egy helyen lakva, a civilisatio folytonosságát élvezve egy-két század alatt elfelejtett, azt a magyar majdnem egy évezredig tartó barangolás alatt emlékezetében tartotta volna?

A magyar húnmonda azonban — így okoskodhatik védőjök — épen részletes voltánál fogva bizonyos hagyományt tesz föl; nem csak általános, homályos tudat az, hanem részletes bizonyos régi helyekhez (Sicambria, Cesimaur) fűzött, mondai zamatú történelmi hagyomány, melynek részletessége mondai eredetére vall.

A mi mindenek előtt a helyneveket illeti, arra kell figyelmeztetnünk a monda szószólóját, hogy azok mind a krónikákkal korabeliek: Tulna, Zeiselmauer (Cesimaur) csak a IX. század óta léteznek, nevök tehát nem igen jöhetett a Volga partjairól; a magyar krónika szerzői azért említik, mert a *Niebelungéne*kben is előfordulnak. Arra pedig, hogyan származhatik részletes, helyhez fűződött monda könyvekből, igen meglepő példa a Tell-monda. Nincs monda, mely mélyebben gyökereznék népének tudatában, mint a nagy svajcezi lövészé; életének minden részlete a nép száján él, hőstetteinek színhelei mind meg vannak jelölve; még most is megmutatják az idegennek a vierwaldstädti tó aczéltükréből kimagasló sziklát, a melyre Tell a hajóból csodálatos erővel ugrott; elvezetik Bürglenbe a kápolnába, mely Tell házának helyén épült és a küssnachi szorosba, a hol megölte a zsarnok Gesslert; sőt azon hely is meg van jelölve, a hol meghalt, midőn egy kis fiút a hullámokból ki akart menteni.

Mind e sok részlet, a svajcezi nép százados, összhangzó büszke meggyőződése arra látszik mutatni, hogy itt egy híven megőrzött, bár már mondai részletekkel földiszített történelmi hagyománnyal van dolgunk. És mégis a modern történelmi kritika kimutatta, hogy ez a Tell nem élt, és hogy mondája nem svajcezi népmonda. Tudós svajcezi krónisták átvettek egy elbeszélést Saxo Grammaticus norvég krónikájából és azt hazájokban localisálták. E norvég monda ekkép a svajcezi krónikákból átment a népbe, itt gyökeret vert és a monda dús lombzatát és virágait hajtotta. A Tell-monda tehát egy norvég könyvből egy svajcezi könyvbe és innét, egy tudákos svajcezi krónista művéből ment át a svajcezi nép tuda-

tába. Ha a svajzei krónista nem kapja kezébe Saxo Grammaticus könyvét, akkor Tell nem menti meg a Svajcztot, akkor nem épülnek kápolnák emlékére és a svajzei nép egy úgy nevezett történelmi hagyománnyal szegényebb. *) A svajzei Alpeselek közt van ugyan még a historikusok egy iskolája — mint nálunk az erdélyi havasok közt — mely elkeseredett harczot folytat az ősi hagyományért és a legbehatóbb történelmi nyomozások ellenében még mindig a nép köztudatára hivatkozik; hisz a hegyek közt legtovább tartják fön magokat a kiháló növényfajok valamint az elavúlt divatok és nézetek. Nem nehéz hasonló, ha nem is ily frappans példákat találni arra, hogyan válik egy tudákos adat közmeggyőződésé. A múlt századbeli német történetírók azt a hypothesisist állították föl, hogy a Verona közelében lakó németek a régi cimberék maradványai. E merész hozzávetést megczáfolták; midőn azonban két német tudós: Schmeller és Schottky nyelvészeti tanulmányok czéljából beúzták e veronai német községeket, az ottani parasztok arra a kérdésre, kik ők? nagy büszkén azt felelték: «Bir szain Cimbern!» (Cimberek vagyunk!)

Mindezek alapján elmondhatjuk — ha el is fogadjuk a magyar-hún rokonságot — hogy épenséggel nem valószínű, hogy a magyar krónikák húnmondái hagyományon alapulnak; legkevésbé sem hihető, hogy a népvándorlás mindent feldúló viharja alatt az egész mondakör részletes épességben fönmaradt volna; a benne előforduló történelmi nevek pedig fölteszik ezt, mert a IV. és V. századra utalnak. A húnmonda elterjedése a magyar népnél se bizonyítana ez ellen; hisz a húnmoda távolról sem mérközhetik népszerűségre a koholt Tell-mondával.

Mily mélyreható forradalmon, és szellemi átalakuláson ment át a magyar nép mai hazájába való költözése és a keresztényiség fölvétele következtében, az abból is kitűnik, hogy egyetlen egy magyar vezeték név sem maradt fön a pogány korszakból; az újabban használatosak, mint Árpád, Álmos, Géza, Zoltán csak újabban a régi kútfők ismerete következtében elevenültek föl.

*) Rochholtz *Tell und Gessler*. 1877. A kimerítő tárgyalás eredménye a 82. lapon van kimondva. Vesd össze O. Lorenz *Deutschlands Geschichtsquellen*. Tell.

Föntebbi ellenvetéseink akkor is beválnak, ha mint említettem a magyart hún származásúnak tartjuk, a mit azonban elfogulatlan kritikái megfontolás után alig tehetünk.

A logika egyik fontos szabálya azt szabja élénk, hogy mindig az köteles bizonyító érveket fölhozni, a ki valami pozitív dolgot állít; tehát az ellenpártnak kell kimutatnia, hogy a magyar hún. És mit hozhatnak föl e rokonság mellett? Azt, hogy némely nyugoti krónikás körülbelől 1000 óta a magyarokat, analogia alapján, tehát a középkorban igen gyakori tévedésből, húnoknak nevezi. Semmi sem mutat arra, hogy a magyarok is használták volna e nevet; a legrégebb magyar okíratok nem ismerik a hún elnevezést, valamint a IX. és X. század krónistái (egy-két kivétellel) sem; a leghitelesebb tanúk, a byzanci Leo és Constantinus, kik személyesen ismertek magyarokat, turkoknak nevezik őket, sőt még a XI. század francia keresztes vitézei is ezzel az elnevezéssel élnek, míg az arabs írók a turk név mellett a magyart is használják. A szlávok közt letelepedett magyarok sem nevezték magokat húnoknak, hanem ugrok vagy ungroknak, a mint ez a magyar letelepedések neveiből kitűnik. *)

Ha a nyugoti és különösen a német krónika-szerzők húnoknak nevezik a magyarokat, azt az élet- és harczmód, szóval az ethnológiai sajátságok megegyezése valamint a közös lakhely tökéletesen megmagyarázza. Abból, hogy a tudatlan krónista látkörén föltűnt új lovasnépet, az eltűnt, de szörnyű emlékezetű húnok nevével jelölte, még nem következik, hogy a magyarok valóban húnok voltak, sőt még az sem, hogy azoknak nevezték magokat. Hisz a középkor történetírói más népeket is húnoknak neveztek, a melyeket ma senki sem tart húnoknak; sőt a XII. század legműveltebb krónikaíróinak egyike, viterbói Gottfried, Frigyes császár titkára az előtte jól ismeretes longobardokat is húnoknak nevezi, pusz-

*) Az ide vonatkozó helyneveket Miklosich gyűjtötte össze: *Slavische Ortsnamen. Denkschriften der Wiener Akademie.* XXI. — Guibert de Nougent turkoknak nevezi a magyarokat. A hún név kivételesen előfordul már 900-ban: *Monumenta Germ.* IX. 552. — Hogy minő nagy volt a zavar a magyarok elnevezésére vonatkozólag, azt a tudós Hroswitha mutatja, ki a magyarokat avaroknak nevezi, míg II. Ottó szerint ők «gens parthica».

tán azért, mert a longobardok is egykor a húnok régi székhelyein, Magyarországon laktak. *)

Ha a hún név a külföldről jött Magyarországra — ám-
bár a XI. századbéli Leo Grammaticustól kezdve egész III.
Károlyig, ki még múlt századbéli rendeleteiben a hún nevet
használja, ez elnevezés általán használatos volt, ha mondom
e név valamint a húnrokonság fogalma eredetileg külföldi ter-
mék, a hún-magyar mondakör sem őrizhetett meg egy régi
hagyományt.

Ez mind azonban nem zárja ki annak a lehetőségét,
hogy e mondakör mégis magyar: ha nem Bendeguz és Attila
kortársainak hagyománya, tán a XII. és a XIII. században a
hún elnevezés következtében szövődött a magyar nép phan-
táziájában? És valóban azt, a ki az ellenkezőt állítja, ki ezeket
a mondákat csak a krónikák útján elterjedt könyvmondáknak,
vagy mint Hunfalvy — kinek kutatásai különben korszak-
alkotók őstörténelmünkben — a német hősmonda tudákos
átalakításának hiszi, azt méltán fölkerhetjük, mutassa ki hon-
nét vették a magyar krónika szerzői e mondákat? Ha nem a
krónista képzeletének szülöttei, hol van tehát az a német vagy
más monda, a mely Bendeguzról, a homlokán halálosan sebe-
sített Detréről, a Krimhild-csatáról és Csabáról szólana?

Vizsgáljuk meg legalább futólag, hogy fölvilágosítást
szerezhessünk magunknak e kérdésről, hogyan dolgoztak, ho-
gyan írtak történelmet és minő forrásokból merítettek a hún-
magyar krónika szerzői? Nézzük át azt a csomó kéziratot,
mely a szerzetes krónista előtt hevert, midőn sárgás perga-
mentumára nagy buzgósággal pingálta czifra betűit.

Ha végig néztük, át fogjuk látni, hogy a krónikák ma-
gok mondják el, honnét vették a sokat vitatott húnmondákat?

II.

Ha mai nap, egy a kor színvonalán álló, a modern tör-
ténétírás módszerével dolgozó historikus meg akarja írni a
húnok történetét, bizonyára át fogja tanulni azon kis könyv-

*) *Monumenta Germ.* XXII. 241. A gótokat is húnoknak nevez-
ték, valószínűleg, mert egykor szintén Magyarországon laktak. Vesd
össze *Mon. Germ.* XIII. 149: Theodericus (veronai Detre) quondam
rex Hunorum. — Az *Edda* Sigfridet húnna mondja.

tár jelesebb műveit, melyet száz év óta e tárgyról írtak ; azután át fogja kutatni a régi forrásokat mind, mert általán mennél régibb egy forrás, annál becsesebb ; különös figyelemmel lesz a kortársakra, a byzanci történetírókra, a nyugoti krónistákra, sőt a korabeli költők ide vágó adataira vagy csak célzásaira is, melyekből történelmi adatokat lehet reconstruálni ; mindezeket összevetve, szigorúan megmérlegeli, mi szól az egyes adatok mellett és mi ellenök ; néha, kétes helyeknél nem fog megelegedni az újkori kiadásokkal, hanem magához az eredeti kézírathoz fordul és nagyító üveggel a kezében, meg fogja vizsgálni, helyesen másoltak-e a kiadók ; ki fogja nyomozni a netán hún eredetű sírleleteket, hogy megállapíthassa, minők voltak fegyvereik s szerszámaik, s minő kultúrától kölcsönözték díszítéseikat ; átnézi a húnokra vonatkozó római vagy görög fölíratos köveket, a legyőzetésök megünneplésére vert érmeiket, a keleti szobrászat műveit, melyek hún harczosokat ábrázolnak ; összeállítja az egykorú íróknál elszórt hely-, tulajdon- és folyóneveket, hogy belőlök meghatározhassa, minő nyelvet beszélt a hún nép ; sőt figyelmét még a húnok lakta országok földrajzi sajátságaira és a hozzájuk hasonló életmódú kalmük és kürgisz népre is ki fogja terjeszteni, hogy a jelenből a múltra következtethessen ; és ha mindezt a roppant anyagot fölkarolta, és megrostálta, ha a történelem, archæologia, az ethnologia, a numismatika és a nyelvtudomány forrásait kimerítette, akkor tőle telhetőleg le fog mondani minden előítéletről, iparkodni fog azon rejtelmes nép sajátos életét átérezni és csupán tudományos igazságszeretetétől vezérelve, áttekinthető nagy képben a húnok történetét és kezdetleges kulturáját elénk tüntetni.

Nincs nagyobb ellentéte e modern módszernek, mint a középkori krónisták eljárása. Akár mit írnak, már eleve is van egy forrásuk, mely phantasiájukat sajátos irányba terelte, s a melyhez minden fogalmuk idomul. Ez a biblia, mely oly erőt vesz szellemökön, mint néhány századdal később az utórenaissance idejében az ókori mythologia a XVII. század emberein. Monumentákat, fölíratokat, épületmaradványokat nem néznek meg a középkorban, az eredeti és másodkezű forrás közt nem ismernek különbséget, kritikát nem gyakorolnak, hanem az ellenkező véleményeket erőszakosan összeegyeztetik. Nem akarnak semmit sem megmagyarázni, legföljebb azt a

mit alig lehet: a tulajdon- és hely-neveket. A tekintély lidérczként nehezül az író logikájára; a középkor embere általán nem szeret a külvilágból, a tapasztalatból tanulni s vele szemben mindig annak a pár könyvnek, melyet kolostorában talál, ad igazat. Voltakép nem is mer maga gondolkodni, nem használja saját eszét; ez utóbbi helyett a biblia és a szent atyák könyvei működnek.

Természetes, hogy mindezek következtében a valószínűség iránt elveszítette minden érzékét; a legendák, a melyek hatása alatt felnőtt, képzelt világba helyezték őt. A legfontosabb politikai eseményről hallgat, de pontosan följegyzí az ég minden üstökösét, a föld minden rengését, mert csak az értelmetlen indíthatja meg phantáziáját. Hiszékenysége nál csak tudatlansága nagyobb: nincs érzéke sem a történelem, sem a helyi sajtáságok (a *ton du local*) iránt, mindent összezavar a bibliával. A jelen institutióit a legnagyobb naivitással a távol múltba viszi át, föltévén, hogy más népek, más időben ép úgy gondoltak és éltek, mint az ő kortársai. Középkori krónikák rajzain Venus nem ritkán egy középkori patricius leány öltözetében jelenik meg, míg Jupiter szűk csíkos nadrágot és barettet visel. A minő a rajz, olyan a szerző fölfogása is. Elképzelteljük, minő lesz a műve. Mindezekhez járul, hogy középkori krónikaírók nominalisták a magok módja szerint: nevek többet nyomnak nálók, mint a dolgok. Pusztán csak két név hasonlósága alapján a leghajmeresztőbb combinátókba ereszkednek. Kézai Hispania nevét az Attilától oda telepített ispánoktól származtatja, Anonymus pedig Deés nevet a Deus! fölkiáltással kapcsolja össze.*) — Ha egy XIII. századbéli szerzetes, mint a *Nemzeti krónika* szerzője, a melyen többi krónika mind alapul, Magyarország történelmének megírásához fogott, már eleve is, a nélkül, hogy megnevezné, két forrást használt: a bibliát és azon encyklopædikus kézi könyvet, a melyből az iskolában tanult. Ilyen tudományos encyklopædia

*) Podhraczký még 1838-ban a Hispania-ispán etymológiára azt jegyzi meg: «E traditió nem megvetendő!» *Chronikon Budense*. — Az ily fajta szószármaztatások különben elvéve még a renaissance korában is előfordulnak: Galeotto Marcio a Buda városnevet az ind Buddhától származtatja. A XV. századbéli *Sächsische Chronik* szerint Attilát németül azért nevezik Etzelnek, mert neki egy számara (Esel) volt.

volt sevillai Isidornak híres tankönyve, a melyből az akkori műveltebb papok történelmet, physicát és poetikát tanultak. Valóban nem lehet a középkort jobban jellemezni, mint ez adat által: a XIII. században oly könyvből tanulnak természettant, a melyet 600 év előtt írtak. Nagy szerencse, ha még, mint a mi krónikánk szerzője, legalább valami kivonatból Jornandest is ismeri és újabb azaz hozzá közelebb álló könyveket mint a *Historia miscellát* és Viterboi Gottfried műveit is lapozgatta,

Ezek mellett a képes krónika egy más szerzőt is említ, kit a *Nemzeti krónika* többi variánsai nem említenek. Sigilbertus antiochiai püspök krónikáját, mely név a ma *Chronicon paschalenak* (antiochiai krónikának) nevezett gyűjteményt jelzi.

A nemzeti krónikának tehát bevallottkép négy forrása van a húnokra vonatkozólag: viterboi Gottfried, sevillai Isidor, Orosius, kiket Kézai művének élén források gyanánt idéz és a *Chronicon paschale*, mely csak alkalmilag van forrásként fölemlítve. Hogy Jornandest ismerte, azt egy belőle vett idézet mutatja. Mielőtt nemzeti hagyományról beszélénk, mindenesetre meg kellene vizsgálni nincsenek-e meg ez adatok, melyekre mi a mondai hagyomány nevét reá tukmáljuk, nincsenek-e meg a krónikánk által forrásként idézett spanyol, olasz és keleti krónikákban, melyek egy része még a magyarok letelepedése előtt készült? Vessük ez írókkal legalább a magyar krónika főbb helyeit össze, a melyekben oly sokan őshagyományt vagy legalább nemzeti mondát akarnak látni.

Jornandest ismerte a *Nemzeti krónika* szerzője, mert egy helyett félreértette. A húnokra szólva Jornandes Orosiusra hivatkozva elmondja, hogy ők a gótok ellen törtek. Ehhez csatolva elbeszéli a húnok származását az alirunáktól és gonosz szellemektől. Kézai átveszi ez utóbbi mesét, megczáfolja (persze a *Szent Írás* alapján és nem saját eszével) de Orosiusnak tulajdonítja. Világos tehát, hogy Kézai Jornandes azon helyét a hol Orosiusra hivatkozik és a reá következő mesét összerántotta és az utóbbit is Orosiusnak tulajdonította, ám-bár Jornandes itt már nem hivatkozik Orosiusra *)

*) Jornandes. 24. fejezet kezdete: «Post autem non longi temporis intervallum, ut refert Orosius, Hunnorum gens omni ferocitate atrocior exarsit in Gothos. Nam hosut refert antiquitas, ita extitisse comperimus. (Következik a származás meséje.)

Krónikánk ezután megkezdi a magyarok történetét, még pedig nem Ádámmal, mint 600 évvel később Horvát István, hanem az özönvízzel és bábel tornyával, a magyarok Nimrod-tól (néhány krónika így írja: Menroth) e torony építőjétől veszik eredetöket. Világos, hogy ez nem lehet hagyomány, hanem középkori krónista stylus, mely a biblia nagy nevei közül mindig egyet ilyen népgenealogiára szemel ki. Nimrod apja gyanánt Kézai Thanát említi, kinek neve nincs meg a bibliában. Szabó Károly reá is fogta, hogy Thana neve ősi hagyomány. Pedig Kézai azon forrásból merített, a melyet néhány sorral elébb maga is megemlít: sevillai Isidorból. Az összefűző kapocs Isidor Tanaja és a magyarok közt a scytha név volt, mely név hallatára krónikaíróink mindjárt a magyarokra gondoltak. Tanaus tudniillik Isidor szerint a scythák első királya volt. *)

Nimrod nejének neve Eneth szintén a bibliából van véve: fiaik Hunor és Magor a középkori történetírók közönséges etymológiai őse; a Magor név a bibliai Magognak elferdítése az etymologia kedvéért. Magog-Magort pedig azért hozták összefüggésbe a magyarokkal, mert a nagy tekintélyű sevillai Isidorus Magogot is scytha uralkodónak mondja, kinek birodalma a Mæotis tavától kezdve egészen a német Dunáig terjedt.**)

Ha krónikáink továbbá Hunor és Magor utódainak egy részét Perzsiába költözteti ismét csak Isidorus befolyását látjuk, ki szerint Nimrod a bábeli torony építése után Perzsiába költözött.

A csodaszarvas mondája viterboi Gottfriedből (vagy meglehet ennek forrásából Jornandesből) van véve, ki szintén egy ünő szarvassal kalauzoltatja a húnokat Mæotis ingoványai közé.

A húnok bejövetelét Kézai úgy írja le, mintha Attila Kún László kortársa lett volna; a geographiai adatok itt valaminth

*) Tanus (később Tanausnak nevezi) fuit rex Scytharum primus. *Isidori Hispalensis Originum liber* 13. XXI. fejezet.

***) «Scythia sicut Gothia a Magog filio Japhet fertur cognominata; cuius terra olim ingens fuit, nam ab oriente India, a septentrione per paludes Maeotides (a magyarok őshazája a krónikák szerint) inter Danubium et Oceanum usque ad Germaniae fines porrigebatur.» *Isidori Originum Liber* XIV. cap. 3.

a magyar őshaza: Scythia leírása sokkal későbbi időre, a XIII. századra mutatnak. Világos, hogy a krónika a húnok bejövetelét a magyarokéval téveszti össze; igen sok árpádkori név, melyet Anonymus említ, Kézainál Attila korába van helyezve. A hún vezérek közt Bendeguz neve elűt a középkori krónikákban gyakran említett hún vezérek nevével; Bendeguz azonban valószínűleg hamis írása a Priskosnál előforduló Mundioukhousnak, a latin krónikákban Mundicus volt a közvetítő a két csak látszólag különböző név között. Krónikáink leírói általában feltűnő hibákat ejtettek az idegen szók és tulajdonnevek írásában; csak a *legis falk* szót (*Jägerfalk* helyett) emlitem.

A mit a krónika ezután elbeszél a dunamenti hún csatákról, Makrinról és veronai Detréről az mind igen sajtáságos eredetű. Tény, hogy ezek a csaták nem történtek meg; honnét vette tehát a krónika? A nép szájából mint Szabó Károly állítja? A német hősmondából mint ezt úgy látszik Hunfalvy Pál hajlandó elhinni? Vagy maga a szerző költötte? Mindekelőtt feltűnő, hogy az elbeszélés két oly alakot szerepeltet egymás mellett, kik nem voltak kortársak: Attilát és veronai Detrét. Ez mondai vonás; de miért fűzték volna össze e két alakot a magyar nép, illetőleg ősei a húnok? Hisz a magyar illetőleg hún népnek semmi baja sem volt veronai Detrével (Nagy Theodorichchal), tehát hogyan maradt volna meg képzeletében és mondáiban?

Hasonló kapcsolatban lép föl Detre a német hősmondában és a *Niebelung* énekében; a német hősmondában pedig igen is érthető miért szerepelteti együtt veronai Detrét Attilával: hisz mind a kettő történelmi szereplése nagy hatással lehetett a német phantáziára s veronai Detre — kit a német hősmonda különben apjával, Dietmarral, ki Attila udvarán tartózkodott volt, téveszt össze — a legnagyobb német fejedelem volt, kit a nép phantáziája később a németek legnagyobb ellenségével Attilával fűzött egybe. Igen különös véletlen volna az, hogy a magyar nép ugyan azt az anachronismust követte volna el, a két évvel Attila halála után született Detrét Attila kortársának tartván. Mind ez tehát a német hősmondára és a XIII. században igen elterjedt *Niebelungénekekre* látszik utalni; hisz a német vándor énekesek (fahrende liute) már a magyarok letelepedése előtt énekeltek Attiláról és berni Detréről. Ha

azonban a német Dietrich von Berne mondaiból akarjuk a magyar Detre-mondát származtatni, nagy nehézségbe ütközünk: a német monda nem ismeri a magyar Detre-monda legfeltűnőbb, legmondaibb részét: megsebesítését a homlokába szűrődött nyíl által. A mit irodalomtörténetíróink Detre-mondának neveznek, ekkép nem lehet a németből való átvétel.

Eredetének megfejtését az úgy nevezett *Chronicon paschale*-ben találom: ez eltorzított adatokkal, tarka mondákkal, itt-ott történelmileg hű hírekkel teleszótt XI. századbeli compilációra más alkalommal a *Képes Krónika* is hivatkozik. Ebben krónikánk szerzője valóban olvasott a húnoknak a Dunán vívott csatáiról egy olaszországi gót ellen, ki megtámadja Attila dunamenti táborát és sok ezer hűnt leöl. Harcz közben azonban egy nyíllövés következtében meghal.*) Attila ellenfelének neve itt azonban nem Detricus, hanem Alaricus. Ezen Allarich a magyar monda Detréje. Oly szerzőnél találjuk ez Alarich-mondát, kit a magyar krónista ismert: mind a kettő, Allarich is, Detre is gót fejedelem; mind a kettő a történelem ellenére a Duna mellett a húnokkal harczol s mind a kettőn nyíllövés halálos sebet ejt.

A magyar szerző azonban a *Niebelungéneket* is ismerte; ott pedig Detre Attila udvarán mintegy a nagy hún király szolgálatában lép föl. Szerzőnk tehát miután a két alakot azonosította, a *Chronicon paschale* és a *Niebelungének* adatait középkori írók szokása szerint azaz erőszakosan összehasonlítta. Elmondja a *Chronicon paschale* adatait a dunai csatákról, valamint azt, hogy Detre halálos sebet kapott (letaliter vulneratus est), de később ismét föltámasztja, mert a *Niebelungénekből* látta, hogy Detre Attila udvarán mint barátja tartózkodott. A *Chronicon paschale* előadása tehát a *Niebelungének* szempontjából van magyarázva. A dunamenti hadjárat elbeszélésében, mely szerint a húnok először Sicambriánál átkelve, Potentiánál megverik Detrét és Makrint, de

*) «Aetius profectus est in Gallias ad Allarichum, Romanorum hostem propter Honorium, illumque in Attilam impulit, ut qui Romanii imperii plurimas evertisset civitates. Illi e vestigie impressione in illum facta(?) cum is ad Danubium fluvium castra posuisset multa millia de ejus exercitu ceciderunt. Interpugnandum vero Allarichus sagitta ictus interiit.» *Chron. Paschale ed. Dindorf. I. 587.*

Tárnokvölgyénél csatát veszítenek és végre Zeiselmauernél bossút állanak az ellenségen; mind ebben sokféle, nagyon is elütő elem van összehányva. Sicambria és Potentia városok a Dunán soha sem léteztek. Sicambria neve a frank mondából való, melynek egy variánsát krónikánk szerzője viterboi Gottfriednél találta. E monda, a *Gesta Francorum* alapján elmondja, hogy a frankok Trójából kiköltözvén, a Dunán Sicambria várost alapították. Tehát etymologiai könyvmonda, mely ily — a középkorban nem szokatlan — úton akarta a Sicamber törzs nevét egy képzelt Sikamber város által megfejtetni. Potentiana városa Pannoniában szintén a krónika találmánya; meg lehet, hogy a *potens* hatalmas szó bírta reá Kézait, hogy Pontentiánál veresse meg a húnokat.

A hadjárat egyik főalakja Macrinus nem egészen költött személy, mint Szabó Károly hiszi: egy Macrinus felső Pannonia proprætorja volt, csak hogy más időben; tehát semmi köze Detréhez vagy a húnokhoz. *)

Tárnokvölgye (Tavarnusweg) mint szláv, a királyi tar-nokoktól nyert neve mutatja, legelőbb a X. században kaphatta ez elnevezést. Tullnát és Zeiselmauert (Cesimaurt) csak a IX. század óta említik az okiratok. **) Hagyományról tehát szó sem lehet; de érdekes kérdés, hogyan kerültek e német helynevek Zeiselmauer és Tulln a magyar krónikába? A történelem mit sem tud az e helyen vívott csatáról; a magyar hagyomány pedig említhetne idegen helyneveket, a melyekhez történelmi emlékei nem fűződnek? Igen valószínű, hogy e helynevek a

*) Az erre vonatkozó fölíratot Muchar közli. *Das römische Noricum* I. 124. Egy Macrinus Vindex prætor 172-ben halt meg. *Sitzungsberichte der Wiener Akademie*, XIII. 67. Lásd különben: Marquardt, *Staatsverwaltung*. I. 137.

**) Mindezekről bőven és alaposan Aschbach írt. *Sitzungsberichte der Wiener Akademie*, XXXV. 27. Kissé tendencziósus Zarnecke fejtegetése Zeiselmauerről. *Berichte der sächsischen Gesellschaft*, 1856. 200. lap. — Hogy milyen bizonyítékokkal védték a «húnmondákat», arra példát szolgáltat Erdy fejtegetése a ceiselmauri ütközetre vonatkozólag (*Akadémiai Értesítő*, 1849). Hogy Zeiselmauernél valóban volt hún csata, azt szerinte a vidéken előforduló Mons Comagenus, azaz kumán vagy hún hegy, valamint a szomszédos Chunichsdorf neve mutatja. Erdy tehát mellőzi, hogy a Mons Comagenus már a latin iskolai írókban is előfordul, néhány száz évvel a húnok föllépése előtt. Chunisdorf pedig középkori írás Kunigsdorf helyett.

Niebelungénekből valók, a hol a különben épen nem jelentékeny Zeiselmauer falu több ízben a cselekvény színhelye. A krónisták a német területen veretik meg Macrint és Detrét a húnok által, hogy mintegy új jogigényt szerezzenek a magyar hódításnak a határos osztrák területre, mely egykor a X. században Magyarországhoz tartozott.

Nemzeti krónikánk azon részén, mely a húnok történetét tárgyalja, különben is megérzik valami német forrás befolyása: a német hősmonda átalakító hatásán kívül az előforduló német szavak: banner, rast, maristall, jägerfalk és a thuringia és száz dialektus csekély különbségének fölemlítése erre látszik mutatni.

Attila életének elbeszélésében Kézai ugyan azt mondja el a mit a többi középkori krónika. Kétségtelen, hogy ezekből vette adatait. Csak a Buda városnév etymológiájánál mutatkozik ismét egy eredeti elem. Attila tudniillik tulajdon kézzel megöli testvérét Budát, mivel ez Sicambriát a maga nevéől nevezte. A németek ezután engedelmeskedve, a várost Etzelburgnak hitták, a magyarok azonban tovább is Budának. A krónika itt etymologice meg akarta magyarázni a Buda helynevet. Tehát a történelem Bledájából az etymologia kedvéért Budát csinált. Összefűző kapocs gyanánt Bleda-Buda fejedelem és Buda városa közt, ez utóbbi tudakos német neve Etzelburg szolgált. Etzelburg nevét is meg akarták magyarázni, tehát Jornandes adatát Bleda megöletéséről összekötötték a helynév kedvéért Budának nevezett fejedelem halálával és így a magok módja szerint megmagyarázták miért nevezik ép a németek a várost Etzelburgnak, a magyarok pedig eltérően, mellőzve nagy fejedelmök emlékét Budának.

Míg a Buda név mint Attila testvéreé egy az etymologia kedvéért történt ferdítés, Mikolth, Attila utolsó nejeének neve csak elütő, talán paleographiai tévedésből rosszul írt variánsa a történelem Ildicojának. Attila halálát illetőleg a magyar krónika híven követte külföldi kútfőit. Annál bonyolultabb Attila utódainak története; ebben Jornandes történelmi adatai és a német hősmonda reminiscenciái sajátságos módon össze vannak zavarva Árpádkori magyar viszonyokkal és tendenciákkal. Attila egyik fia Aladár úgy látszik Jornandes Ardarikja; nevök és szerepök (a hún birodalom megsemmisítése) ugyanaz. Az azonosítás annál könnyebb volt, mert a né-

met hősmonda is Attila fiát Aldriannak nevezi. A nagy döntés, mely véget vetett Attila birodalmának, a netádi csata a krónikában határozott visszaemlékezéssel a *Niebelunngéneken* Krimhild parancsára vívott öldöklő etzelburgi csatákra Krimhild esatává, (prælium Crimhilt) lett. A német középkori költemények ezeket «Krimhildens Noth»-nak nevezik.

Még bonyolultabb Csaba szerepe. Csaba a krónika szerint Attila fia, a kún Edemér és Ed vezér apja, Aba Sámuel dédapja. A krónika e helyen két később bevándorlott kún vezérnek előkelő őst akart szerezni; ha lehet jó régít, a ki nagy jogcímet adhat. *) Attilának a történelem említette fiaiból nem telt, tehát a genealogia kedvéért új fiat: Csabát adtak neki. Ezért mondja a krónika, hogy Csaba neje a korozmin nemzetségből való, azaz kún. A Csaba nevet a krónika a nép ajkán találta; a külföldre, úgy látszik délre telepedett magyarság egy részét — nem tudni miért — Csaba magyaroknak (Sobamogera) nevezték. **)

A Csaba név tehát alkalmasnak látszott külföldről jövő vezérek ősapjául szolgálni; a név megmagyarázta külföldi tartózkodásukat és egyszersmind ősi származást és azzal járó jogokat adott. Mind ezen czélzatok össze vannak fűzve egy a középkori történelmi könyvekben található hírrel, mely szerint a görög császár Honoria leányát Attilának oda ígérte feleségül. A magyar krónika tényleg feleségévé teszi és e házasságból származtatja Csabát. Nem felejtí nevéhez a «filius legitimus» kifejezést csatolni; ez a genealogiára fontos volt: ennek kedvéért lett Honoria Attila felesége és bitorolja Csaba a történelmi Irnakh helyét.

Mielőtt Csaba történetét, a mint a krónika elbeszéli, mondának tartanók, meg kell fontolnunk, vajon megvannak-e benne a monda általán szokásos vonásai? Így a mint reánk maradt, inkább mint rossz történelmi adatok kombinálása hat; a monda különös félreismerhetetlen színezte, csodálatos elemei, naivsága, az emlékezetnek segítő külsőségei mint például a hármas szám stb. mind ezek hiányában van Csaba története. Az egész száraz, tudákos adatok összetákolása, mely nem

*) Marczali. *A magyar történelem kútfői*, 70. l. Csetneki E. *Philol. Közöny*. 1881. márcziusi füzet.

**) *Anonymus* 45. fej.

indítja meg a phantáziát. Mennyire különbözik mind ezekre nézve a krónikákban reá következő honfoglalás mondájától. Itt valóban megtaláljuk a monda szerkezetét és psychológiáját; és ép e monda, melyen megérzik a monda naiv bája, nyílt ellentétben áll a tárgyaltuk húnmondákkal; mert ha a magyarok már hún származásuk alapján tarthatnak igényt Magyarországra, akkor nem kellett volna a Szvatoplugnak küldött ajándékokkal ismét új jogigényt szerezni a négy folyam földére.

Csaba szereplése a hún mondakörben minden esetre fictiv; meg lehet ugyan, hogy Csaba alakja valóban mondai, hogy tehát krónikáiróink egy a nemzet képzeletében élő alakot szorított hún mezbe, ámbár a róla szóló (a krónikákban föl nem található) mondák újkoriak s az irodalom vagy az iskola hatása alatt keletkeztek.

Ha mindent összegezünk, látjuk minő különböző elemekből szövődött e tarka *compiatio*, melyet magyar húnmondakörnek neveztek el. Célzata, a megvilágítás, melyben az események föltűnnek, erősen nemzeti; eredeti magyar elem azonban benne igen kevés, talán csak e két név: Dentumoger és Csaba, és ezek sem utalnak a húnokra, hanem csak a magyar ősidőre. Meglehet azonban, hogy a Csaba pusztán tudakos etymologia, és hogy a dentumoger szó valamely korabeli utazó szerzetes útján, ki Nagymagyarország felé járt, jutott történetünkbe. *) A legrégebb időkre sevillai Isidor szolgáltatott több adatot; Orosiust és Josephus Flaviust idézi ugyan Kézai, de nem ismerte. Attila történetére Jornandes vagy ennek valami későbbi átírata, viterboi Gottfried és a *Historia miscella* volt a főforrás. Detre alakja a *Chronicon Paschale* Allarichájának és a *Niebelungének*beli Dietrichnek combinatioja. Ezek mellett kisebb német hőskölteményeket is ismert a «húnmondák» szerzője. E szerint nem sok a német hősmondából való átvétel: Detre szereplése és Attila fiai történetében néhány vonás.

Remélhetőleg nálunk is megszűnt amaz irány, mely minden hamis vagy a legelterjedtebb történelmi kézikönyvekben

*) A XIII. század közepén sok magyar járt déli Oroszországon át Közép-Ázsia felé. Rubruquis, (Párisi kiadás 1839.) 243., 272., 300., 338., 339. lap. Plan Carpin (ed. Avezac. Páris 1839.) 763. lap. Nem valószínűtlen tehát, hogy Julianon kívül más magyar is hozott hírt Nagymagyarországból (Scythia).

nem található adatot mondának és a krónikaírók minden önkényes combinatióját nemzeti hagyománynak nevezett. A magyar nemzet sem képez kivételt Európa többi nemzete közül: ősidejét ő is csak külföldi forrásokból tanulhatja. Írott hazai kútfők hiányában történelmi mondái is legföljebb azokban maradtak fenn. Hiába! a hagyomány szárnya gyorsan lankad és a nagy férfiak emléke szinte oly gyorsan porlik el népek szívében, mint testök a föld mélyében. A magyar is külföldi források nélkül történetének egyik legkiválóbb alakjáról: a bolgár-öldöklő Leventéről ép oly keveset tudna, mint a német legnagyobb régi hőséről: cheruszki Arminről.

Attila nagy alakja nem hagyománykép, hanem mint átvétel van meg a magyar nép képzeletében; a nép bizonyos mértékben magáévá tette mint a svajczi nép a szabadító Tellt. A szellem országában más törvény uralkodik, mint a földön: nem az a valódi tulajdon a mit örököltünk, hanem csak az a mit bizonyos szellemi önmunkálkodás által magunkévá tettünk. Romulus, Mucius Scævola, Coriolanus voltakép nem az olasz népei, de a norvég Tell valóban svajczi lett. A monda és a költészet tárgyainál, valamint az embereknél, nem az eredet dönt értékek fölött; szellemi gazdagságuk szabja meg ítéletünket. Hamlet nevénel nem Saxo Grammaticusra gondolunk, a kitől e monda való, hanem Shakespearere, ki Hamletben magas gondolatait, véghetetlen fájdalomát és legédesebb gyönyörét örökítette meg. Egy monda becsének mértéke tehát nem az: eredeti-e vagy nem, hanem e kérdés: mennyit fektettek az illetők a mondába?

Attila a magyar műveltséggel változott; fölfogásában annak fejlődése tükröződik vissza; a XIII. században, a nemzeti krónikában, barbár pompájú, dühöngő hadvezér; a XV. század krónikaírói már a renaissance finomságával ruházzák föl és némikép nagy condottierit csinálnak belőle. A múlt század Attilája Bessenyeinél okoskodó sőt bölcselkedő; collossalis alakján már a fölvilágosodás sugarai ragyognak. A művészet legnagyobb tökéletességével Arany teremtette meg Attilát: egy egész ember áll előttünk, bonyolult pszichologiai óraművével. Arany költeményénél oly érzés fog el, mintha Jornandes csataleírásai után Priskost olvassuk. A vérben gázoló, lángeszű ázsiai hadvezér után a szíves és nagylelkű házi úr lép elénk; a fejedelemnek különben a csaták porában inga-

dozó alakját itt intim, emberi vonásaival látjuk. Mielőtt a népvándorlás óriási árja mindent földül, elsodor és új partokra hány, a királyi sátor függönye föllebben és ott látjuk a világ jövő urát úrnőjének, hódító Hildának karjában; látjuk hogyan él és gondolkodik, mint nő nagy hatalma és átérezzük, hogy ha e lángoló szenvedély más, magasabb célokra tör, a legmagasabbat is eléri. Már sokan írták le Attilát: Arany jellemezte. Sokan léptették föl: ő megteremtette. A magyar Attila az ő műve.

Végeredménykép kimondhatjuk, hogy az úgy nevezett magyar hún-mondakör könyvmonda; nem szabad ég alatt, hegyen-völgyön keletkezett, nem is a magyar nép képzeletének szülötte; tudákos adatai vagy külföldi krónikákból származó átvételek vagy azok önkényes combinációi a német hősmonda befolyása alatt.

RIEDL FRIGYES.

